

IDENTITÁSKONSTRUÁLÓ MECHANIZMUSOK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

DOI 10.35402/kek.2026.3.7

Absztrakt

Az Európai Unió számára kiemelt célkitűzés a közös európai identitás erősítése, melynek egyik elsőszámú eszköze a felsőoktatás nemzetköziesítése, az egyetemek közötti mobilitás, a partneregyetemeken megszerzett tudás hazai elismerése. Stratégiai feladat az európai felsőoktatási tér nemzetközi jellegének erősítése, annak érdekében, hogy az EU nemzetközi szinten vonzó tanulási és kutatási célpont legyen, erősítve az európai felsőoktatási tér versenyképességét. Az ERASMUS program éves jelentései és további uniós felmérések alapján több tagországban, köztük Magyarországon, ennek sikere mérsékelt, mely komolyan akadályozza a program eredményességét.

A kutatás célja bemutatni az Európai Unió identitásképző- és formáló, valamint az annak eszközeként használt ERASMUS program működésében felismert ellentmondás társadalmi okait. Miközben az európai országok oktatási rendszerei zárt nemzeti keretek között jöttek létre, az elmúlt évtizedekben komoly nyitás észlelhető egymás irányába, melynek következtében a nemzeti és közösségi hatások sajátos dinamikája, a közös európai identitásra való törekvés, az uniós oktatási szerep fejlődéstörténete figyelhető meg.

Dolgozatomban az Európai Unió identitás reprezentációja és az annak eszközeként használt Erasmus program működésében felismert ellentmondás társadalmi okait a 2000-es évek kultúrtörténeti összefüggérendszerében vizsgálom Roger Chartier, Tuuli Lähdesmäki, Reinhard Johler és Marc Abélès elméleti segítségével.

Kulcsszavak: Európai Unió, reprezentáció, identitás, hatalom

Identity-constructing mechanisms in the European Union**Abstract**

The European Union's priority objective is to strengthen a common European identity, one of the primary means of which is the internationalisation of higher education, mobility between universities and the mutual recognition of knowledge acquired at partner universities. It is a strategic task to strengthen the international character of the European Higher Education Area in order to make the EU an internationally attractive destination for learning and research, thus enhancing the competitiveness of the European Higher Education Area. Annual reports of the Erasmus+ programme and further EU surveys show that in several Member States, including Hungary, its success is limited, which is a serious obstacle to the success of the programme.

The aim of this research is to identify the social causes of the perceived contradiction in the functioning of the Erasmus programme, which is a tool for identity formation and shaping in the European Union. While the

educational systems of European countries have been established within closed national frameworks, in recent decades there has been a strong opening towards each other, with the result that a specific dynamic of national and community influences, a common European identity and the development of the EU's educational role can be observed.

In this paper social causes of the perceived contradiction between the representation of the European Union identity and the functioning of the Erasmus programme as a tool for its implementation in the cultural-historical context of the 2000s are examined, using the theories of Roger Chartier, Tuuli Lähdesmäki, Reinhard Johler and Marc Abélès.

Keywords: European Union, representation, identity, power

Bevezetés

Az Európai Unió számára kiemelt célkitűzés a közös európai identitás erősítése, melynek egyik elsőszámú eszköze a felsőoktatás nemzetköziesítése, a hallgatói és oktatói mobilitás. A mobilitás és az európai identitás egyre hangsúlyosabb jelenléte a felsőoktatás minden szereplője számára jelentős hozadékkal jár, stratégiai feladat az európai felsőoktatási tér nemzetközi jellegének erősítése, annak érdekében, hogy minél több hallgató és oktató vegyen részt a mobilitási programokban.

A kitűzött célok elérése érdekében az Európai Bizottság 1987-ben elindította az Erasmus felsőoktatási mobilitási programot, melyet számos további intézkedés és vonatkozó program követett. A program célja a mobilitásban résztvevő hallgatók akadémiai tudásának bővítése, a munka világában való elhelyezkedési esélyeik növelése, idegennyelv-tudásuk, interkulturális-, önismereti- és önérvényesítési képességük, valamint európai identitásuk erősítése. Az Erasmus program 2022-ben ünnepelte 35. évfordulóját. Fennállásának több mint negyedévszázados időszaka alatt az Európai Unió egyik leglátványosabb és legnépszerűbb kezdeményezésének lehetnek tanúi mindazok, akik az európai felsőoktatási tér kialakításában és erősítésében aktív szerepet vállaltak, akár annak formálójaként, akár résztvevőjeként.

A felsőoktatási intézmények nemzetköziesítését támogató munka egyik legproblematisabb része ugyanakkor a külföldi részképzésről hazaérkező hallgatók kreditelismerése. A hazai és a partneregyetemek tanterveinek összehasonlítására, a hallgatók külföldön szerzett kompetenciáinak elismerésére nem jött létre egy, az Európai Unió országaiban közösen alkalmazható globális tudásmegosztás és gyakorlat, melynek egyik fő oka a képzések különbözősége, vagy legalábbis az erről kialakult és sok helyen rögzült vélemény.

Mindeközben az Európai Felsőoktatási térségben tovább növekszik a mobilitás támogatása, a megszerzett kreditek automatikus, kölcsönös elismerése iránti elvárás, a hallgatók igénye pedig erősödik, hogy saját egyetemeiken

kívül szerzett tudásukat be tudják számítani tanulmányaikba (Magyar Rektori Konferencia 2019). A 2009-es Leuveni egyezmény célul tűzte ki, hogy 2020-ra a felsőoktatásban tanuló hallgatók 20%-a szerezzen legalább 3 hónapos külföldi tapasztalatot, Magyarország pedig 2023-ra szintén 20%-ra irányozta elő a külföldi részképzésben résztvevő egyetemisták számát. Az Európai Tanács 2018-ban ajánlást adott ki a felsőfokú oklevelek és tanulmányi időszakok automatikus kölcsönös elismerésének elősegítésére (Európai Tanács 2018).

Az Eurostudent VI. felmérés adatai és az Erasmus+ időközi jelentés (mely a nemzeti ügynökségek adatközléseit egyesíti) szerint az országok rangsorában Magyarország utolsó helyen szerepel. A Magyar Rektori Konferencia áttekintő tanulmánya alapján az elismerés legfőbb akadálya az ismeret- és tapasztalathiány, a magyar felsőoktatásban aktív oktatók nagymértékű bizalmatlansága az intézményen „kívülről” hozott tudással és kompetenciákkal kapcsolatban, a tantervek rugalmatlansága, valamint a reflexió hiánya az intézményi gyakorlatokban (Magyar Rektori Konferencia 2019). A hazai felsőoktatási intézmények többsége nem rendelkezik a tanulás és a tanítás minőségének fejlesztésére és nemzetköziesítésére irányuló stratégiával és megvalósítási tervvel, a vezetők elköltelezettsége nem eléggé erőteljes, az Erasmus programról és a külföldi tanulmányi célú mobilitásról egyoldalú kép él az intézményi szereplőkben, valamint a külföldön szerzett kompetenciákat jelentőségük alatt kezelik (Gaál 2025).

A kutatás alapvető problémafelvetése a tagállamok egyetemien megfigyelhető kreditelismerési eredmények különbözősége, mely nagymértékben hátráltatja a hallgatói mobilitási kedvet és a partneregyetemek egymás iránti bizalmát. Mi az oka annak, hogy bár az uniós politika az elmúlt évtizedekben egyre több hangsúlyt helyez a közös európai felsőoktatási tér kialakítására, a külföldi részképzésről hazatérők kreditelismerési aránya továbbra sem tükrözi ezeket az erőfeszítéseket, mi több, az automatikus és teljes kreditelismerés uniós szinten is az európai felsőoktatás nemzetköziesítésének egyik változatlan problématerülete. Mennyiben segíti a Bolognai folyamat az európai oktatási térség egységesítését? A kialakuló egységes európai felsőoktatási tér valóban közös tudományt jelent, mely segíti a tudományos nacionalizmusok felszámolását?

A nemzetközi és hazai felsőoktatás kérdései és problémái nem érthetőek meg anélkül, hogy ne tanulmányozzuk az Európai Unió szerepét mind oktatáspolitikai szempontból, mind mint identitásképző és formáló jelenséget. Miközben az európai országok oktatási rendszerei zárt nemzeti keretek között jöttek létre, az elmúlt évtizedekben komoly nyitás¹ észlelhető egymás irányába, melynek következtében a nemzeti és közösségi hatások sajátos dinamikája, a közös

európai identitásra való törekvés, az uniós oktatási szerep fejlődéstörténete figyelhető meg (Halász 2012).

Az Európai Unió döntéshozói számára világossá vált, hogy az európai ifjúságnak kulcsszerepet kell adni a közös európai identitás kialakításában, melyet az egyetemek közötti együttműködések aktivizálásával és az egyetemisták országhatárokon átvélő mobilitásával kell megteremteni. A hallgatói mobilitás segíti az idegennyelv tanulást, a másik tagország intézményében szerzett tudás erősíti a nemzetek egymás közötti megértését, és ezzel az európai integrációt (Gaál 2025).

Dolgozatomban az Európai Unió identitás reprezentációja és az annak eszközeként használt Erasmus program működésében felismert ellentmondás társadalmi okait a 2000-es évek antropológiai és kultúrtörténeti összefüggérendszerében vizsgálom Roger Chartier, Tuuli Lähdesmäki, Reinhard Johler és Marc Abélès elméletei segítségével.

Európai identitás az Európai Unió tükrében

Az elmúlt évtizedekben, különös tekintettel a rendszerváltó országok uniós csatlakozására, egyre nagyobb figyelmet kap az európai identitás fogalma és az annak megerősítésére vonatkozó uniós törekvések.

A „kollektív identitás” fogalma erősen vitatott (Brubaker és Cooper 2000), ezért érdemes röviden értelmezni. A kollektív identitás egyéni és közösségi dimenzióval is rendelkezik, társadalmilag konstruált. Természetes, hogy az emberek több kollektív identitással is rendelkezhetnek. Szintén több dimenzióban jelenik meg a kognitív szinten tapasztalt identitás: az egyének csoporttagként kell azonosítania önmagát (például európainak), másrészt érzelmi kötődést is kell éreznie a közösséghez. Ez az önzonosítás nem kizáró jellegű – valaki lehet egyszerre európai és nemzeti identitású. A kollektív identitásnak lehetnek polgári (például demokrácia, emberi jogok elfogadása) vagy etnikai/kulturális jellegű (például közös származás, kulturális örökség) kritériumai (Kuhn 2012).

A téma kutatói egyetértenek abban, hogy a kollektív identitások társadalmilag konstruáltak, nem velünk született adottságok. Kialakításukban az elit fontos szerepet játszik: szimbólumokat és narratívákat használnak a közös jegyek hangsúlyozására egy adott közösségbe való bevonás vagy kizárás érdekében. A közösségi identitás és bizalom társadalmi, gazdasági és politikai interakciók révén jön létre. Ezt a logikát követik az EU döntéshozói is: az Európai Bizottság azért hozta létre és indította el az Erasmus oktatási csereprogramot, hogy elősegítse az európai identitás kialakulását a fiatal elit körében².

Az EU hivatalos álláspontja szerint az európai identitás nem helyettesíti, hanem kiegészíti a nemzeti identitást. Az Uniót multikulturális közösségként definiálja, ahol a nemzeti sajátosságok összeegyeztethetők a közös európai értékekkel és célokkal, az „Egység a sokszínűségben” mottó mentén. A tagállami hagyományok tisztelőben tartása mellett hangsúlyozza a kulturális sokszínűség és az integráció egyensúlyát. Az EU kultúrpolitikája és oktatáspolitikája eszköz a közös identitás mélyítéséhez, mind belső,

¹ A 2022 áprilisa óta folyamatban lévő, a köznyelvben úgynevezett jogállamisági mechanizmusként ismert, az Európai Unió által indított eljárás következményeként a magyarországi modellváltó, közérdekű alapítványi fenntartásba került egyetemek nem jogosultak részt venni az uniós finanszírozású Erasmus és Horizont programokban, mely az egyetemek nemzetközi együttműködését jelentősen hátráltatja. A kialakult helyzetre válaszként a magyar kormány létrehozta a Pannónia Ösztöndíjprogramot, mely hallgatók és oktatók külföldi mobilitását támogatja. A program kiterjed a modellváltó egyetemek intézményeire is, biztosítva a nemzetközi tapasztalatszerzés lehetőségét számukra is. A kérdéskör további bemutatása és elemzése jelen tanulmánynak nem célja.

² Ezen a ponton szükséges megemlíteni, vonatkozó kutatások szerint nem a nemzetközi mobilitásnak köszönhetően erősödik a fiatalok európai identitás tudata, hanem leginkább azok vesznek részt külföldi partneregyetemeken részképzésben, akik már elve, erősebb európai identitással rendelkeznek (Kuhn 2012). Részletes kifejtése ennek a tanulmánynak a témája nem ad teret.

tagállami és külső, nemzetközi irányba is. Az Unió az európai identitást közös értékek kulturális és demokratikus nézeteket valló politikai közösségként határozza meg.

A földrajzi értelemben definiált Európa erősen eltér a politikai értelemben évszázadok óta kialakult Európa eszmétől, a tagállamok nyelvi és kulturális sokszínűsége kihívás, de egyben lehetőség is az erős európai kulturális közösség létrehozására, ahol az EU nemzetállamok feletti identitást épít, „érzelmileg telített közösségek” kialakítása segítségével (Balatoni – Pap 2024).

Az Európai Unió legitimációjának egyik legfőbb eszköze a közös kulturális tér kialakítása. Az identitáspolitikai formálása az 1970-es és '80-as évek uniós politikájában a „Népek Európája” kezdeményezéssel kapott hangsúlyos szerepet, annak érdekében, hogy a közösség ne csupán egy nemzet nélküli gazdasági és politikai egyesülés és kormányzat maradjon, hanem hogy megszülethessen az európai polgár.

A közös nyelv, nemzeti történelem és hagyomány hiányában az Unió önmagát a közös európai történelem beteljesüléseként értelmezi, annak ellenére, hogy ez a közös történelem lényegében folyamatos háborúk és konfliktusok évszázados sorozata. Ezzel szemben a közös kultúra lehetőséget ad egy közös európai identitás megteremtésére, mely közösségtudat antropológiai szempontból látja és látja a közös, európai kultúrát. Közös örökségünk nem más, mint összetartozásunk egyértelmű bizonyítéka, ez uniós gazdasági és politikai akaratan túlmutató kapocs.

Az elmúlt években számos tagállamban – különösen Közép- és Kelet-Európában – felerősödött a nemzetállami szuverenitásra épülő politikai diskurzus, amely gyakran euroszeptikus, néhol nyíltan integrációellenes retorikával párosul. E tendencia komoly kihívást jelent az uniós identitásépítő törekvésekre nézve. A nemzetállami politikák megerősödése részben válaszként értelmezhető a globalizáció és a tömeges migráció okozta társadalmi bizonytalanságokra, ám ez a folyamat nem független a politikai elit tudatos identitásformáló stratégiáitól sem. Ezzel párhuzamosan az európai identitás – mint másodlagos identitás – továbbra is gyenge kohéziós erőt képvisel az integrációs folyamatban.

Bár a Lisszaboni Szerződés 4. cikkének (2) bekezdése kimondja a tagállami nemzeti identitás tiszteletben tartását, ez a jogi garancia nem zárja ki a konfliktusokat. Különösen akkor jelentkeznek ellentmondások, amikor a tagállamok a nemzeti szuverenitás védelmére hivatkozva kérdőjelezzik meg az uniós jog elsőbbségét, különösen az igazságszolgáltatás függetlensége és a migrációs politika kapcsán. Ezek a válságok hozzájárulnak a szuverenista politikai irányzatok térnyeréséhez, minek következtében egyre élesebbé válik a feszültség a nemzeti politika és az EU pluralizmust együttműködést hirdető értékrendje között. Az európai identitás kérdése nem csupán kulturális konstrukcióként, hanem egyre erősödő politikai tétként figyelhető meg az uniós politikában.

Egység és kompromisszumok az EU intézményeiben

Európa építése (Building Europe) az antropológusok számára egyrészt a háború utáni európai intézmények jelenkori történetét, másrészt egy soha véget nem érő folyamatot jelent. Az uniós korábbi generációit, akik még hittek abban, hogy Európa egyszer egységes politikai halalom lesz, az őket követő generációk már szkeptikusan szemléllik

(Abélès 2004). A közvetlen jelen és a meghatározatlan jövő összefonódása ez: nehéz azonosulni egy olyan identitással, ami a jelenben még nem létezik és nem is igazán lehet definiálni a klasszikus politikai terminológiák alapján. Érdekes tanulmányozni egy olyan politikai projekt jelen- és jövő idejű esélyeit, mely múltjából nem volt képes tanulságait levonni.

Marc Abélès francia antropológus egy évig kísérte figyelemmel két igazgatóság működését az Európai Bizottságban. Írása elején rögtön megjegyzi, érthetetlen gyorsasággal mennek előre a Bizottságban a dolgok, olyan, mintha visszapillantótükör nélkül vezetnének egy autót és képtelenek lennének szembenézni a valósággal. Az Európai Bizottság nem tud mit kezdeni saját múltjával. Visszapillantótükör nélkül ki tudunk minden saját működésünkre reflektáló kérdést kerülni, ami egyszerre jelez naiv önbizalmat és bizonytalanságot. Európa megálmodói (Monnet, Schuman, Adenauer) a nemzetek felett álló egységet akarták megalkotni, kezdetben kizárólag gazdasági céllal, nem titkolva ugyanakkor, hogy azt további területekkel is kiegészítenék. Ezzel létrehoztak egy úgynevezett „akció spirált”, mely újabb és újabb lépéseket eredményez, a spirál csakis az előrehaladást garantálja, visszalépésre, de még visszatekintésre sincs lehetőség. A politikai cél egyértelmű meghatározása és időről időre való újraértékelése ellehetetlenül.

Az eredeti koncepció az Egyesült Államok mintájára, a nemzetek felett álló föderáció volt, mely, mint tudjuk, Európában soha nem tudott létrejönni, sőt arra is mindenki kényszerül figyelni, hogy a föderáció még csak el sem hangzik az EU narratívában és diskurzusokban. A kívánt integrációt nem érte el az unió. Európa formálóinak nincs határozott elképzelése Európa jövőjéről, annak ellenére, hogy számos kezdeményezés indult az egységes Európa-elképzelés irányába, miközben az egységesnek mondható szimbólumok megalkotása is több évtizedbe került. Minden jel arra mutat, hogy Európa virtuális projektként értelmezhető, ahol ráadásul folyamatosan jelen vannak a kulturális és politikai különbségek és az ebből fakadó ellentétek.

Mindezt legjobban az Európa Parlament működése szemlélteti – állítja Abélès –, ahol egyszerre figyelhetők meg a fenti feszültségek és ezzel párhuzamosan a kooperációra és az integrációra való folyamatos törekvés. A szerző nagyító alá veszi az EU nyelvi működését, a munkához szükséges irtatlan mennyiségű tolmács és fordító jelenlétének szükségességét és az ebből adódó elkerülhetetlen hibákat, félreértéseket és kommunikációs csapdákat. Az EP nem más, mint modern világunk valós, kézzelfogható Bábeli tornya, ahol a résztvevők egyik nyelvből a másikba váltanak és csúsznak bele a nyelvi különbözőségek okán kivédhetetlen pontatlanságokba. Ez a helyzet korlátozza a nyelvi eszközöket, dialógusok helyett monológokat generál és erősíti a lokális nyelvi közösségek összetartását az integrációval szemben. Mindezt legjobban a parlamenti büfében figyelhető meg, ahol a szereplők néhány udvarias, semmitmondó, a közös nyelven elmondott mondat után visszatérnek saját nyelvi közösségeikbe, ahol korlátok nélkül, szabadon tudják kifejezni magukat, megélni szabadidejüket. Pontosan látható az uniós munka kommunikációs, nyelvi csapdája, hiába a politikai közösség mentén kialakult frakció csoportosulás, a nyelvi, kulturális összetartás jóval erősebb és ami ennél fontosabb, ösztönösebb. A parlamenti felszólalások során lecsupaszított kommunikációs dinamikát figyelhetünk meg, mely nélkülözi a szükséges retorikai elemeket és nem alkalmas valós, eredményes viták

generálására. Tökéletes parlamenti jegyzőkönyv termékek, de nem alkalmasak arra, hogy meg- vagy legalábbis feloldják a kulturális ellentéteket. Mondhatjuk azt is Abélès alapján: az unió működésének nyelvi állapota remekül tükrözi az EU kimondatlan igazságát: a látható gazdasági és politikai célok mellett jelenlévő kulturális ellentéteket és identitás bizonytalanságot. Hogy hiába a politikai programok által létrejött nemzetek feletti szerveződés, a kulturális különbözőség ereje kézzelfoghatóan jelen van, amivel nehezen tud bármit kezdeni az intézményi működés, azon kívül, hogy a közösségi kultúrát mindenhol látványosan szövi át a kompromisszumkészség kultúrája. A közös érdek és az ebből fakadó kompromisszumok liminális tere.

A kulturális pluralizmus egyik legérdekesebb aspektusa a relativizációs folyamatok kialakulása és a tapasztalatokból való tanulás. A siker érdekében, valamint a kulturális komplexitás okán, újra és újra át kell gondolni a működési módszereket és gondolkodási módokat. Az Európa Parlament nem közös megoldásokat hoz, hanem kompromisszumok mentén dönt, állapítja meg Abélès.

A kulturális diverzitás Európa része, nyelvünk annak meghatározója és kifejezőeszköze. A közösségi politika nem szeret nemzeti különbözőségről beszélni, a kulturális különbség fogalma gyakran az elhatárolódás és nacionalizmus gondolatával kötődik össze, az uniós kommunikáció ezért elsősorban közös európai identitásról szól. A különbözőségeket a személyiségek különbözőségére redukálja a politikai és morális korrektség jegyében, miközben a bizottsági munkán belül megfigyelhető a nemzetek mentén történő azonosítás és az ebből fakadó tanult és tapasztalt sztereotípiák. Ez az ellentmondás látható az unió intézményeiben dolgozó tisztviselők esetében, akik igyekeznek relativizálni megélt tapasztalataikat a Bizottság és a Parlament sűrűn interkulturális világában, miközben gyakran visszaesnek saját kulturális univerzumukba. Abélès ennek feloldására rögzíti a *transzaktív identitás* (transaccional identity) fogalmát, mely az interkulturális térben dolgozók számára segít elvonatoztatni a generalizált relativizmustól és több teret ad az egyén személyes tulajdonságainak.

Az identitások konfrontációja megfigyelhető politikai szinten is. A képviselők hozott, különböző politikatörténeti múltja sok félreértést okoz, mely segíti a kompromisszumkészség és a harmonizációra való törekvés erősödését. Felmerül ugyanakkor a kérdés, a kompromisszum atmoszférája támogatja-e az egységes európai identitás eszméjét? Segíti-e Európát abban, hogy túllépjen a kulturális kötöttségeken és a nemzetállamok szintjéről átlépjen az egységes európai szintre?

Globális és lokális. Az Európai identitás és a kulturális örökség politika

A 20. század második felétől az európai identitás meghatározó elemei, a megkülönböztetetten helyi specifikum, a regionális tradíció, a kulturális örökség tudatos mobilizálása egyre fontosabb elemei az unió eszköztárának a közös európai identitás kialakításának és erősítésének folyamatában (Jöhler 2002).

Reinhard Jöhler, a Tübingeni Egyetem antropológus kutatója az Európai Unió mint egyfajta ügynökség identitásformáló szerepét vizsgálja etnológiai szempontból. A 2000-es Hannoveri Világkiállítás példáját hozza, ahol az ausztriai Voralberg régió „Global House” pavilonjában innovatív és modern elemekkel mutatta be tradicionális, helyi kultúráját, gazdaságát, valamint „Nature and Life in

the Bregenzerwald” elnevezésű régiófejlesztési projektjét, tipikus helyi termékek felvonultatása kíséretében. A koncepció egyszerre célozta meg a régió kulturális örökségének bemutatását, valamint a tradicionális termékek az európai piacra való betörésének lehetőségét. Jöhler hangsúlyozza, a voralbergi projekt nem egyedülálló, egyike a klasszikus, látszólag bottom-up uniós projektnek, mely keretében az uniós döntéshozók a helyi manufaktúrák, a regionális örökség erősítésével támogatják a közösségi politika által preferált európaizálódás folyamatát.

A tradíció és a kulturális örökség fogalmak mindig valami sajátja, tipikusan eredetire utalnak, melyek az adott régió statikus múltjára, tradícióira vonatkoznak. Ezen a vonalon váltak a kulturális antropológusok a kulturális örökség hivatalos kutatói. A 19. század végén Európa az etnológusok számára a modern, urbánus, nemzetközi kultúrát jelentette, mely erős ellentétben állt a helyi tradíció és a nemzeti kulturális örökség világával. Napjaink hegemon Európája, az „Euroculture” ezt a vonalat viszi tovább, sokak szerint veszélyt jelentve a helyi, regionális, nemzeti, európai sokszínűsége. Jöhler nem ért egyet ezzel az értelmezéssel, meglátása szerint a tradíció nem a múlt statikus terméke, a mindenkor szükségszerű fejlődés és a modernizáció pedig nem veszélyezteteti kulturális örökségeinket.

A Hannoveri Expo példája ezt támasztja alá, a voralbergi projekt egyaránt prezentálja az erős helyi kultúrát és az európaizálódási folyamatokat, lévén a régió fejlődését a LEADER elnevezésű, gazdaságot, turizmust és kultúrát támogató EU program hozta lendületbe. A kulturális örökség mobilizálása megfigyelhető az unió más országaiban is, egyre népszerűbbek a helyi fesztiválok, kézműves termékeket kínáló vásárok, melyek globalizált világunkban tudatosan segítik regionális identitásunk újbóli erősödését. Ebben a folyamatban kulcsszerepe van az Európai Unió politikájának, egyszerre tűzve zászlójára a hasonlóság és a különbözőség politikai üzenetét, felismerve, hogy a közös európai identitás kialakításához különböző kulturális örökségeinket keresztül érhetünk el. A közösségi programtámogatási rendszer elsődleges célja a homogén gazdasági folyamatok erősítése, miközben masszívan járul hozzá különbözőségeink előtérbehozásához is, egyszerre fejtve ki hatását az európai, nemzeti és regionális szinteken. A támogatások által kisebb csoportok és szereplők jutnak politikai hatalomhoz, amivel reprezentálni és egyben alakítani tudják nemzeti kapcsolódásaikat. Az EU közösségi forrásból támogatja a helyi kulturális örökséggel foglalkozó projekteket, annak érdekében, hogy megvalósítsa politikai, kulturális és gazdasági céljait, erősítve ezzel polgáraiban a közös európai identitás érzését. A '80-as évek elejétől módszeresen igyekszik megszólítani a közösséget, ily módon próbálva életre hívni azt az európai polgárt, akinek közös történelme, kultúrája és identitása van. A nemzetek közti diverzitás a közös identitás hívószava és egyben további gazdasági lehetőségek terepe lett. A „lokális termék” kikerült a globális piacra és meghatározó részévé vált egy új világkultúrának.

Az antropológusoknak nem szabad figyelmen kívül hagyni ezeket a folyamatokat és a tradicionális lokális kultúra tanulmányozása mellett ki kell szélesíteni vizsgálódásuk perspektíváját az intézményi irányokba is. Az Európai Unió megkerülhetetlen tényezővé vált a kulturális örökség kutatások terén, része lett az Európával foglalkozó diszciplínának, miközben a tradíció és örökség nem vehető ki a lokális kontextusból. Az EU nem csupán egy politikai makro-koncepció, hanem a kulturális örökséget támogató

projektek segítségével megtalálta az utat polgárai mindennapi, helyi életéhez.

A mítoszok reprezentációs narratívája

Tuuli Lähdesmäki a finnországi Jyväskylä Egyetem kutatója a „kritikai-mitológiai megközelítés” (Discourse-Mythological Approach) elméletével szemlélteti, az Európai Unió hogyan irányítja központilag a közös európai kulturális örökség létrejöttét és pozíciójának erősödését (2018). Két uniós kezdeményezés példáján mutatja be, az EU miként teremtette meg és ápolja a közös európai történelem és kultúra mítoszt, mellyel politikai céljait legitimizálja.

Az elmúlt két évtizedben szemmel láthatóan megnőtt az uniós döntéshozók érdeklődése a közös európai gyökerek és örökség irányába, mely túllép a nemzeti különbségeken a múlt értelmezésének irányába. Az EU múlt felé fordulása igencsak jövőorientált projekt: az elmúlt idők narrációja segítségével teremti meg az unió a saját maga által elképzelt önképet, érti és érteti meg saját magát. Lähdesmäki Erik Ringmart idézi, aki ezt az időszakot „formatív időnek” nevezi, amikor a régi metaforákat újakra cserélik, új identitások és történetek születnek, pregnáns retorikai és propaganda eszközök segítségével. Az új tagállamok belépésével az Európai Unió bővülése kiváló alkalomnak bizonyult az egységes európai identitás erősítése, az unió reprezentálása, az új európai narratíva irányába további határozott lépésekkel való elmozdulásra, miközben komoly gazdasági, politikai és humanitárius krízisekkel kellett a vezetőknak szembenéznük.

Az empirikus vizsgálat az Európai Parlament és az Európai Bizottság két kiemelt örökség projektjét veszi nagytó alá: az EP „Parlamentarium” elnevezésű látogatói központját, mely 2011-ben nyílt meg és az EU „hivatalos” történetét mutatja be, visszatartva Európa „hosszú és krízisekkel zsúfolt időszakára” (Lähdesmäki 2018). Nem kevésbé jelentős az EB szintén 2011-ben indított „Európai Örökség cím” projektje, melynek célkitűzése, hogy „az európai polgárokból, különösen a fiatalokból, az európai történelem és kulturális örökség közös értékeire és elemeire alapozva megerősítse az Európai Unióhoz való tartozás érzését, megszilárdítsa a nemzeti és regionális sokszínűség elismerését és élénkítse a kultúrák közötti párbeszédet.”

Lähdesmäki a Darren Kelsey brit kutató által megalkotott „kritikai-mitológiai megközelítést” alkalmazza, a mítoszelmélet és a kritikai diskurzuselmzés elemeit ötvözve, mely során történelmi és társadalmi összefüggéseket a nyelv és a hatalom kapcsolatán keresztül értelmez. Ez a kritikai módszer elsősorban a mítoszelemzés területén hasznos, lehetővé téve elmúlt események jelenre való vonatkoztatását, nyelvi elemek ideológiai szerepére és az irányító hatalom kapcsolatára fókuszálva.

A mítoszoknak megkérdőjelezhetetlen a hitelessége, sem nem hazugságok, sem nem igazságok, olyan komplexitások, melyek látványosan egyszerűsítik le a befogadási folyamatokat és erősítik meg a történetmesélő morális kódjait és szándékait. A múlt narrációja mindig egyfajta ideológiai cselekedet, amivel könnyedén lehet előállítani egymástól független, fragmentált eseményekből összefüggő történeteket. Lähdesmäki a hatalom eszközeként írja le a mítoszok narratíváját, melyek új jelentésekkel, a jelenre vonatkozó egyszerű ideológiákkal vannak ellátva.

Az unió által megalkotott archaikus alapító mítosz megkérdőjelezhetetlenül mutat vissza az európai népek

közös történelmi és kulturális múltjára, igazolva és egyben manifestálva jelen létezésének szükségességét, a közös európai értékek és identitás elengedhetetlen fontosságát. A modern politikai mítosz diszkontinuitáson alapszik, jól látható törésponttal és a totális újrakezdés lehetőségével. Az EU politikai mítoszában a 2. világháborúra tekint töréspontként, mely után Európa népei főnixmadárként születtek újra és indultak el a közös fejlődés útján. A vasfüggöny leomlása, a kommunista diktatúrák megszűnése és az unió bővülése szintén ezt a mítoszt erősíti, hangsúlyozva az európai integrációt, mint egyetlen jó utat, ahol az egység jóval fontosabb, mint a nemzeti érdek. Az új európai mítosz egyszerre ötvözi a történelmi folytonosságot és a temporális törés után bekövetkező újjászületést: a közös európai múlt és a nemzetállamok különböző történelme mentén létrejött európai egység szimbólumát. Az EU alapító mítoszok célja, hogy jó irányba oktassa az európai népet: az unió polgárai egyszerre ismerjék meg közös európai múltjukat, és váljanak európai polgárrá.

A mítoszeremtés nem más, mint a hatalom reprezentációja. A döntéshozók világnézetének narratívája, mely indirekt módon segíti a politikai célok legitimációját és megvalósulását (Lähdesmäki 2002).

Identitás és reprezentáció

Roger Chartier a francia kultúrtörténet nemzetközileg elismert gondolkodója a társadalmi megosztottság megértéséhez a művek, gyakorlatok és reprezentációk vizsgálatát javasolja. A társadalmi közegek heterogén csoportok, melyek mentén a kulturális szokások és társadalmi különbségek új megvilágításba helyezhetők. A társadalmi jelenségek totalitásának leírása helyett célravezetőbb egy-egy különleges nézőpontból, a feszültségek és konfliktusok együttesének ismeretében vizsgálni azt. Ennek a kultúrtörténetnek lehet eszköze a reprezentációk, a hatalomgyakorlás körüli harcok leírása (Laczó 2011), melynek mentén az egyének és csoportok saját világuknak értelmet adnak (Chartier 2009).

Chartier az alkotás és a befogadás közös kulturális tere mellett érvel, a szöveg jelentései azoktól a formáktól függenek, melyeken keresztül eljut a befogadóhoz, a szöveg és az olvasó világának találkozási pontján. Az elsajátítás fogalma kiemelten fontos a kultúrtörténet számára, a használatok és interpretációk társadalomtörténete szempontjából. A megismerés és a gondolat nem választható el a materiális hordozótól. Amennyiben nem társadalmi csoportokból, hanem kulturális tárgyakból és kódokból indulunk ki, lehetőség nyílik más kulturális különbségekre is rálátást nyerni (nemi-, vallási-, generációs hovatartozás, nevelési hagyományok, sőtöbbségi).

Chartier a kulturális alkotások társadalmi szabályrendszerbe való integrációját helyezi középpontba, a kulturális javak materialitásának társadalmiságára kérdez rá. Beszélhetünk-e a kultúra esetében a többiekől elkülönülő, önálló mezőről, társadalmi gyakorlatról, melyet a hétköznapi és a kulturális teljesítmény között diskurzus határoz meg? Vagy antropológiai szempontok szerint értelmezzük a társadalmi gyakorlatokat, jelentésekkel ruházva fel világunkat?

A kollektív reprezentációk képében megjelenő osztályozási rendszereket társadalmi intézményekként javasolt felfogni, melyek a társadalmi világot alakító gyakorlatok mintája, a tettek irányítója. Chartier ennek három modalitását lája: 1. Különböző társadalmi csoportok

különbözőképpen konstruálják a valóságot, 2. A társadalmi identitás elismerését, azaz a státusz modalitását, 3. Egy csoport vagy osztály létezését demonstráló intézményesített és objektivizált formák modalitását.

A társadalmi identitás két pólus közötti erőviszonyok vonalán jön létre: az egyik pólus, amelynek hatalmában áll reprezentációkat alkotni és azokat bizonyos csoportokra ráerőltetni, a másik pólus ezzel szemben identitását annak viszonylatában alakítja ki, miszerint a ráerőltetett reprezentációnak behódol vagy ellenszegül. Egy adott csoport elismerését saját reprezentációjuk elfogadottsága tükrözi.

A reprezentációk harcának téje a társadalmi struktúra hierarchiája, figyelmének központjában szimbolikus stratégiák állnak. A reprezentáció egyrészt jelölhet hiányt, a jelenlét látszatát keltve, a reprezentáló és a reprezentált különállását feltételezve, másrészt mutathat valamely dolog vagy személy nyilvános jelenlétére (Chartier 2009). A reprezentáció megértésének hiánya fakadhat a jelölő és a jelölt közötti kapcsolat feszültségéből vagy a befogadó felkészületlenségéből. Amennyiben a reprezentáció inkább eltakarja, mintsem hűen ábrázolja a jelöltet, fellép a látszat működési mechanizmusa, az elferdített reprezentáció, mely nem más, mint csupán alárendeltséget teremtő gépezet.

A kulturális különbségek nem változatlan, állandósult társadalmi megosztottságok lenyomatai, hanem dinamikus folyamatok következménye. Ugyanazon kulturális javakon különböző társadalmi csoportok osztoznak, a diskurzusok sorozatát így a maguk különlegességében kell értelmezni, azaz figyelembe kell venni keletkezésük helyét és miliójét, miközben az irányító és ellenőrző szabályok hitelességét és igazságtartalmát is érdemes figyelembe venni. A durkheimi szociológia kollektív reprezentáció fogalmára alapozva Chartier a reprezentációra valamilyen identitás kollektív megjelenítőjeként, a hatalom átruházásaként tekint.

Az Európai Unió reprezentációs mechanizmusa

Az 1950-es évektől körvonalazódni látszik az oktatás által formált európai *démosz* gondolata, mely az Európai Közösség létezésének legitimációját jelentette. A demokratikus hiányokat kritizálók szerint az akkori unióban nem született meg a támogató polgárság, kormánya ugyan van a Közösségnek, de polgárai nélkül ereje kevés. Jürgen Habermas, német filozófus és szociológus szerint az Európai Uniónak nincs egészséges közszférája, azaz olyan hálózata, mely az összes tagállam polgára számára egyenlő lehetőséget biztosít a politikai kommunikációban való részvétellel (Habermas 2001).

Nyilvánvalóvá vált a vezetők számára, hogy az Európai Közösség nem tud működni az unió polgárainak támogatása nélkül, szükségessé vált tehát olyan újítások, programok bevezetése, melyek segítségével Európa polgárai nem csupán szemlélői, hanem résztvevői lesznek az európai integráció kialakításának és egyben erősítik a közös európai kulturális örökség és identitás gondolatát, mind az unióban belül, mind az egész világ felé.

Az Európai Közösség föderalista támogatói már korábban felismerték, hogy az oktatásügy az a terület, melynek segítségével előre lehet mozdítani az európai integráció ügyét. Erre a megfigyelésre leginkább a nacionalizmuskutatók mutattak, megállapítva, hogy Németországban és Olaszországban az oktatásnak komoly szerepe volt a közös identitás kialakításában (Klose 2017).

Az Erasmus program a holland filozófus, Rotterdami Erasmus személyén keresztül egyszerre idézi fel a tanulási

célból folytatott nemzetközi mobilitás történeti gyökereit és foglalja magába az Európai Unió felsőoktatási céljait, erősítve a közös európai identitás érzését. Az „I am/was ERASMUS” az indulás után pillanatok alatt ismert szlogenné vált a mobilitásban résztvevő hallgatók között, melyhez saját tapasztalatokkal és élményekkel tudtak kapcsolódni – így lett a program meglepően rövid idő alatt az európai felsőoktatási tér erős brandje.

Chartier reprezentáció elmélete mentén jól felismerhető az unió döntéshozóinak kollektív identitás teremtő és formáló hatalmi törekvése, melyet, elsősorban a kezdeti időkben, a hiány felismerése és a látszat működési mechanizmusa jellemez. A közös európai identitás megszületése szükségszerű, a tervbe vett és kialakulóban lévő európai politikai és gazdasági erő elengedhetetlen reprezentációja mind az EU polgárai mind a világ számára. A közös európai kulturális örökség az unió hatalmának megkérdőjelezhetetlen manifesztációja, mely bár mindenki számára ismert kulturális különbségeken alapul, magában hordozza az egységes európai identitás lehetőségét.

A kezdetben elferdített, látszat reprezentáció egyfajta kettős reprezentációs technikává alakul a *globális* és a *lokális* egyidejű reprezentációs- és támogatási mechanizmusai segítségével. A közös európai identitás a globális és lokális két pólusa között jöhet létre: az unió, mely az anyagi források irányításával a hatalmat gyakorolja, egyszerre alkotja meg saját, egységes EU identitás reprezentációját és mozdítja be a tagállamokat ebbe az irányába, egyidejűleg megteremtve a „legitim ellenállás” terepét a lokális kultúra reprezentációjának és támogatásának képével. Ezzel a két-pólusú kultúrpolitikával jöhet létre az adott csoport saját reprezentációjának, a közös európai identitásnak belső és külső elfogadottsága.

A realitás reprezentációja vagy a reprezentáció realitása?

A fent bemutatott elemzések jól mutatják, mennyire bonyolult és nehéz az EU számára az egységes európai identitás víziójának reprezentációja, az európai polgár megteremtése. Az unió erős retorikai elemekkel dolgozik, miközben kevés valós hatással bíró szimbólumot tudott mindeddig létrehozni. Erős határok mentén történő viták és döntések helyett sokkal inkább a harmóniára való törekvés jellemző a *Buildig Europe* folyamatára, melyet valójában inkább folyamatként érzékelünk, semmint terméknek vagy közös identitással rendelkező közösségnek tekintünk.

A kutatás kiinduló problémáfelvetése az európai és hazai felsőoktatás nemzetköziesítésének gyakorlati akadályai. Miért nincsenek összhangban az Európai Unió kitűzött céljai azok megvalósulásának mértékével? Mennyire reális elképzelés a közös európai oktatási és tudományos tér kialakításának víziója, azaz a realitás reprezentációjának vagy a reprezentáció realitásának vagyunk-e tanúi (Bourdieu 1985)?

Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés (Római szerződés, 1957) elsősorban gazdasági érdekszövettségként jött létre, melynek utódja lett 1993-ban a Maastrichti szerződéssel létrejött Európai Unió, erős regionális elkötelezettséggel. Nemzetközi szervezetenként az unió működésében a nemzetekfelettség és a kormányköziség jegyei keverednek. A nemzetekfelettség célja az integráció gyorsítása, közös európai értékek megalkotása és gyakorlása. A korábban gazdasági szövetségként működő szervezet közös európai identitás, az oktatás területén pedig erőteljes

nemzetköziesítés, tehát egyfajta univerzális szemléletmód és működés elérését tűzte ki célul, melynek egyik támogató eszköze az Erasmus program. Megfigyelhető a társadalmi világ közös szemléletének vágya, illetve az aziránt való törekvés, hogy ezt a csoporton belül a csoport összes tagja elfogadja, és ezzel a csoporton kívüli határozottan és egyértelműen reprezentálható legyen.

Az Európai Unió mint *auctor*, tekintély, irányt mutat és igyekszik azt elfogadtatni, ezzel egyidejűleg saját létezését reprezentálja és legitimizálja (Bourdieu 1985). Ha azonban a realitás tapasztalati oldaláról vizsgáljuk a problémát, feltételezhetjük, nem elegendő irányt mutatni, hanem egyéb, társadalmi szempontokat is érdemes lenne figyelembe venni a kitűzött cél elérhetőségének érdekében. Az Európai Unió megalkotói határokat és heterogén csoportot hozott létre, melynek tagjai ugyan viselnek hasonló jegyeket, észlelhető a különbözőségek erőteljes jelenléte is. A hatalmi reprezentáció erősítheti a kulturális különbözőségek láthatóságát, a realitás és a reprezentáció szembenállását.

Látható a regionalista beszéd performatív jellege és hatása, főleg egy ennyire erősen intézményesített struktúrában és környezetben. Látható a manifesztáció dialektikájának (Bourdieu 1985) határozott jelenléte, ahogyan a csoportot létrehozó hatalom a reprezentáció eszközeivel, közös szabályrendszerrel és támogatói programokkal próbálja alkalmazni a közös értékrendszert.

Felmerül a kérdés, a realitás reprezentációját vagy a reprezentáció realitását látjuk? Beszélhetünk-e egységes, európai felsőoktatásról, működik-e az eszköztár, melyet a realitás megvalósításához a döntéshozói hatalom megalkotott?

Voltak-e az uniós programok létrehozóinak átgondoltan megvalósítható célkitűzései és született-e ennek megfelelő megvalósítási terv? Volt-e arra irányuló kísérlet, hogy megvizsgálják, társadalmi, oktatástechnikai szempontok alapján, tud-e működni a hallgatói mobilitáshoz elengedhetetlen egységes kreditelismerés úgy, ahogy azt a program manifesztálja? A több százéves egyetemek közti megállapodás és az ez alapján megvalósuló több milliós nemzetközi mobilitás a felsőoktatásban vajon elegendő igazolvány-e a realitás reprezentációjához az Erasmus program 35 éves történetében? És vajon sikerül-e ily módon létrehozni azt az európai felsőoktatási térséget, mely az elvárt és megfelelő eredményességgel járható ki- és be minden résztvevő számára?

Az európai felsőoktatás nemzetköziesítésének és mobilitásának egyik fő célja, többek között, az egyetemek közötti átjárhatóság, a partneregyetemeken megszerzett tudás és kompetenciák hazai egyetemeken való automatikus elismerése és elfogadtatása. Az Erasmus program éves jelentései és egyéb uniós felmérések alapján több tagországban, köztük Magyarországon, ennek sikere mérsekelt, mely komolyan akadályozhatja a program minden szinten megállapítható sikerességét.

Felhasznált irodalom

- Abélès, Marc 2004 Identity and Borders: An Anthropological Approach to EU Institutions. *Twenty-First Century Papers: On-Line Working Papers from the Center for 21st Century Studies*, University of Wisconsin, Milwaukee.
- Balatoni, Monika – Pap, Melinda Patrícia 2024 Identitásformáló kulturális eszközök az Európai Unió megközelítésében. *Kultúra és Közösség*, VI. (3) szám, DOI: 10.35402/kek.2024.3.15.
- Bourdieu, Pierre 1985 Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1985. 1:7–22.
- Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick 2000 Beyond "Identity". *Theory and Society*, 29. 1:1–47.
- Chartier, Roger 2009 A világ mint reprezentáció. In Kisantal Tamás szerk. *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Kijárat, Budapest. 35–54.
- Európai Tanács 2018 A Tanács Ajánlása a felsőfokú és a felső középfokú oklevelek, valamint a külföldi tanulmányi időszakok eredményeinek automatikus kölcsönös elismerésének ösztönzéséről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0270>. Letöltés dátuma: 2025.06.09.
- Európai Unióról szóló szerződés (EUSz) 2007. 4. cikk (2) bekezdés. *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*, C 326, 2012.10.26., 13–390. DOI: 10.2860/58644
- Gaál, Tekla 2025 Az ERASMUS program születésének története az európai felsőoktatási reform kezdetének tükrében. *Iskolakultúra*. 35. 3:38–51. <https://doi.org/10.14232/iskult.2025.3.38>. Letöltés dátuma: 2025.06.06.
- Habermas, Jürgen 2001 Why Europe Needs a Constitution. *New Left Review*, 11:5–26.
- Halász, Gábor 2012 *Oktatás az Európai Unióban. Tanulás és együttműködés*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Johler, Reinhard 2002 Europe, Identity Politics and the Production of Cultural Heritage. *Lietuvos Etnologija. Studies in Social Anthropology and Ethnology*, 2:9–22.
- Keszeg, Anna 2006 Kultúrtörténet és historiográfiái hagyományok. Keszeg Anna interjúja Roger Chartier-vel. *Korall*, 23:5–23. https://epa.oszk.hu/00400/00414/00016/pdf/EPA00414_Korall_2006_23_korall_23.pdf. Letöltés dátuma: 2025.06.02.
- Klose, Ulrike 2013 The New Role of the ERASMUS Programme in the Knowledge Society. In Feyen, Benjamin – Krzaklewska, Ewa szerk. *The ERASMUS Phenomenon – Symbol of a New European Generation?* Peter Lang Edition, Frankfurt am Main. <https://journals.openedition.org/spp/1763?lang=en>. Letöltés dátuma: 2025.04.03.
- Kuhn, Theresa 2012 Why Educational Exchange Programmes Miss Their Mark: Cross-Border Mobility, Education and European Identity. *Journal of Common Market Studies*, 50. 6:994–1010. https://theresakuhn.eu/wp-content/uploads/2019/05/kuhn-2012-jcms_journal_of_common_market_studies.pdf. Letöltés dátuma: 2025.05.29.
- Laczó, Ferenc 2011 Új történeti poétikák nyomai. *Aetas*, 26. 2:198–203.
- Lähdesmäki, Tuuli 2019 Founding myths of EU Europe and the workings of power in the EU heritage and history initiatives. *European Journal of Cultural Studies*, 22/5-6. szám, 781–798. <https://doi.org/10.1177/1367549418755921>. Letöltés dátuma: 2025.06.08.
- Magyar Rektori Konferencia 2019 *A Magyar Rektori Konferencia elismerési munkacsoportja által elvégzett munka eredményei. Összegzések, ajánlások*. Magyar Rektori Konferencia, Budapest. http://archive.mrk.hu/wp-content/uploads/2019/05/Jelentes_final_20190524.pdf. Letöltés dátuma: 2025.06.07.